

МОВОЗАХИСНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІЛЛІ ШРАГА

Стаття присвячена висвітленню громадської та професійної діяльності І.Л.Шрага, спрямованої на захист української мови в умовах колоніального становища та заборон. Як адвокат І.Л. Шраг домагався скасування заборон на вживання української мови в різних сферах суспільного життя й відстоював права українців на навчання рідною мовою, видання українськомовних підручників, запровадження народних бібліотек. І.Шраг став одним із фундаторів громадського руху в Чернігові і засновником «Просвіти», яка давала можливість демократичній інтелігенції легально працювати на користь свого народу.

Ключові слова: мовозахисна діяльність, право на мову, національно-визвольний рух, національна самосвідомість.

The article discusses Illia Shrag 's public and human rights activities aimed at protecting the Ukrainian language under colonial oppression and prohibitions. Illia Shrag belongs to the most famous figures of the national liberation movement of the late nineteenth – early twentieth centuries. As lawyer Illia Shrag argued over the need to lift the prohibitions on the functioning of the Ukrainian language in various spheres of public life and defended the rights of the Ukrainians to teach Ukrainian language in elementary school, as well as publication of Ukrainian textbooks and the introduction of libraries for the people. Illia Shrag became one of the founders of the civil movement in Chernihiv and the founder of Prosvita, which enabled the democratic intelligentsia to legally work in favor of their people.

Keywords: Language Protection activity, the right to language, national liberation movement, national identity.

До найвизначніших діячів українського національно-визвольного руху другої половини XIX – початку XX ст. належить чернігівський юрист, громадський діяч, науковець Ілля Шраг. Німець за походженням по батькові й українець по матері, яка походила з роду Колодкевичів, він усе свідоме життя присвятив справі поширення й утвердження національної самосвідомості українського народу та відстоюванню прав українців на свою мову. Ще за життя І.Шраг здобув високий авторитет правозахисника і був визнаний одним із найавторитетніших сподвижників української культури. С. Єфремов писав

про нього: «...не було на Україні такої громадської справи, до якої не пристав би Ілля Людвигович і в якій не брав би він найдіяльнішої участі. ...Не було, певне, на Україні свідомої людини, яка не знала б Шрага й не поважала його...» [Шраг 1997: 162]. Діяльність І. Шрага була надзвичайно багатогранною, проте виокремимо ті аспекти, що закріпили за ним звання найбільш послідовного борця за права української мови, впровадження її у шкільництво, державний апарат та судочинство.

Формування українофільських переконань І.Шрага почалося ще в дитячі роки. А народився він 23 серпня 1848 року в невеликому містечку Седнів. В „Автобіографії” він сам визначив знакові події й окреслив коло особистостей, що вплинули на його світоглядні переконання і пробудили в ньому „свідомого українця”. Одним із таких визначальних факторів він вважав близьке знайомство змалечку з родиною Лизогубів, у якій жив „дух українства”: це й жива українська мова, народна пісня та вільнолюбні антиімперські погляди. «Взагалі в ті часи, в дідичих та попівських колах ще яскраво відбивалася українська стихія...», - згадував Ілля Людвигович [Шраг 1997:40]. Другим важливим етапом світоглядного становлення стало навчання в Чернігівській гімназії та знайомство з такими поборниками українства, як Л. Глібов, М. Вербицький, О. Маркович, О.Тищинський, І. Дорошенко, С. Ніс, для яких українська справа – піднесення і відродження української культури, освіти, захист рідної мови – стала справою всього життя. Згадуючи гімназійний період життя, І. Шраг як особливу подію відзначив перегляд вистави „Наталка Полтавка”, поставленої чернігівським товариством „кохаючих рідну мову”. Він писав: „Під впливом „Наталки-Полтавки” я і деякі з товаришів захопилися українством, - звичайно, більш з околиць боку, поробили собі українське убрання” [Шраг1997: 53]. Захоплення українською справою не обмежалося лише національним вбранням, а це була і гурткова робота для укладання українського словника, знайомство з тогочасною українською періодикою („Основа”, „Помийниця”) та її дописувачами.

Остаточне усвідомлене долучення до українського руху І.Шрага відбулося на початку 90-х, коли він повернувся до Чернігова уже як знаний

фахівець з юриспруденції й активно включився в громадське життя. „Тільки з початку 90-х років я почав наближатися до українського руху, який, нарешті, цілком захопив мене, тоді я вельми зацікавився ним та уживав усіх заходів, щоб його краще пізнати та стати ближче до нього” [Шраг 1997: 55]. І. Шраг глибоко вивчав національне питання в інших країнах, у Галичині і зі знанням справи взявся до його вирішення в підросійській Україні.

Реакційні роки тотальних заборон всього українського, що розпочалися Валуєвського циркуляром 1861 року, підсилені Емським указом 1876-1881рр. та іншими заборонами, звели нанівець здобутки „старих громад” у відстоюванні прав української мови і призвели до майже повного „обрусення України”. Б. Грінченко у „Листах з України Наддніпрянської” з боєм зауважував: „Інтелігенція вся у нас змоскалена. Вчиться вона по-московському, читає по-московському, завсігди говорить сама і завсігди чує круг себе мову тільки московську; рідну ж мову в мужичих устах вважає за „хохлацкій жаргон”. Історичних українських традицій ніяких – замість них або московський патріотизм, або нічого не вартий хисткий та мінливий лібералізм, або просто ніщо...”[Грінченко: 22]. У таких складних умовах, маючи неабияку сміливість і патріотичні почуття, І. Шраг взяв на себе роль адвоката української мови у протистоянні з державним імперським апаратом. Так, у 1893 р. він подав на розгляд Чернігівського губернського земського зібрання доповідь, у якій «пропонував прохати Уряд, аби: 1) дозволено було вживати народню мову по школах Чернігівської губернії, 2) дозволено було видання українських учебників і народних читанок, 3) дозволено було мати українські книжки по шкільних бібліотеках» [Шраг 1997: 96].

У доповіді він обґрунтовує свої вимоги, спираючись на найновішу на той час європейську педагогічну думку, зокрема Дістерверга, Песталоцці, Ушинського та ін., які, як відомо, вважали, що повноцінний інтелектуальний і творчий розвиток дитини можливий лише на основі рідної мови. Тому, на думку автора, „сучасна школа на Україні зовсім не відповідає потребам народу, чужа народові...” [Шраг 1997: 95]. Також він спростовує закиди противників про відсутність україномовних підручників та непридатність української мови

для наукового вжитку і як доказ наводить приклад освіти в Галичині, де „викладова мова не тільки по сільських школах, а й по гімназіях і семінаріях учительських і навіть університетах – українська” [Шраг 1997: 95]. Безумовно, більшість гласних Чернігівського земства відреагувала на цю заяву гостро негативно, внаслідок чого розгляд питання зтягнувся на багато років. Але І. Шраг не відступив і, заручившись підтримкою поступових депутатів, знову подав свої пропозиції. Лише у 1900 р. земство таки ухвалило їх і подало до вищих інстанцій.

Цікаве й актуальне і донині твердження І.Шрага про денаціоналізаційний вплив чужомовного виховання: „навіть найкращі книжки для народу, писані російськими педагогами, зовсім не здатні і не зрозумілі українцям, бо писані про великоросів... сьогочасна школа, де викладова мова московська відрізняє учнів від сім'ї, від народу, навчає їх так, що більшість мандрує з села, не вертається до землі, іде на писарів, на помічники до крамарів, розповсюджує всяке крутіство і, замість користі народові, шкодить йому, деморалізує його” [Шраг 1997: 96]. Крім того, І. Шраг окреслив і настанови для самих українців. По-перше, не бути пасивними: „...щоб підносити угору нашу національну справу, не забувати про неї та нагадувати і другим: хто мовчить, той сам винен, коли про нього забувають, коли його негують...” [Шраг 1997: 103]. По-друге, розширити сфери вжитку української мови: ” ...час вже і в звичайному житті завести у зносинах українську мову, починаючи із своєї сім'ї і поступово захоплюючи все ширші і ширші райони. Таке поводження запомогло б поставити нашу справу в Росії на певний ґрунт і дало б змогу за малий час завоювати чималі простори громадського життя, але на це треба сміливості, впевненості, видержаності, а се треба в собі виробити” [Шраг 1997: 103]. Адже послідовне і повсюдне вживання української мови тоді сприймалося або як свідчення найнижчого соціального походження, або як свідомо опозиція до російської мови, що було досить небезпечно. За свідченням Є. Чикаленка, небагато інтелігентних родин мали таку мужність, ”бо тоді ж за українську мову позбавляли людей посад не тільки державних та земських, а часом й приватних” [Шевельов: 36]. Ілля Людвигович належав до останніх і свої

настанови підкріплював власним прикладом: у публічних виступах, у приватному листуванні він послуговувався українською мовою. Публічне святкування його ювілею адвокатської діяльності через мовне питання перетворилося на політичну акцію, «хохломанську демонстрацію», що викликало невдоволення губернатора Андрієвського.

Відомо, що І. Шраг письмово звертався до Комітету грамотності при Імператорському вільному економічному товаристві з обґрунтуванням необхідності розширення прав української мови та скасування цензурних утисків. На жаль, сам лист не вдалося знайти, а от реакція на нього О. Кониського була такою: „Дякую Вам не тільки за себе, а за цілий гурт людей, що, перечитавши Вашого листа до Комітету, сказали мені подякувати Вам! От коли б хоч здебільш у наших українців почуття національного достоїнства і свідомості горожанина[громадянина] рідної землі – стояло отак як у Вас!...О-го-го!... „не плакала б мати” і „комитети” не вдавались би до українців з такою нахабною експлуатацією!!” [Листи 2011: 73].

Будучи головою української парламентської фракції І Державної Думи, І.Шраг неодноразово піднімав питання скасування заборон та впровадження української мови у шкільну освіту. За його підтримки почав виходити друкований орган фракції „Український вісник”, що сприяв більш широкому висвітленню проблем українства. І хоча думська діяльність І. Шрага була нетривалою через її розпуск, а його численні мовні клопотання залишилися без розгляду, проте сам факт підняття цього дискусійного питання став свідченням розвитку та дозрівання мови і привернув до себе увагу як однодумців, так і противників, змусив ще раз замислитись над цією проблемою й актуалізував її на державному рівні, а також розбивав імперські стереотипи сприйняття й трактування української мови.

Із інших важливих фактів у мовозахисній діяльності І.Шрага часів російської демократичної революції 1905–1907 рр. слід відзначити й такі. 26 лютого 1905 р. в Києві на вечорі, присвяченому Т. Шевченку, українська інтелігенція ухвалила два адреси, один на ім'я міністра внутрішніх справ – «Про потреби української мови» і другий – на ім'я міністра освіти – «Про

потреби української школи». Їх підписали 99 осіб, серед яких, окрім І Шрага, були такі представники української культури і національного руху, як М.Лисенко, С. Єфремов, Б. Грінченко, І.Нечуй-Левицький тощо. В адресах вимагалось зняти всі обмеження української мови, надати можливості користуватися рідною мовою в усіх галузях літератури і науки, у періодиці, запровадити викладання дисциплін у початкових класах українською мовою, у середні і вищі навчальні заклади ввести українську мову, українську літературу та історію України як обов'язкові дисципліни.

І. Шраг переконливо доводив потребу перекладу Святого Письма українською мовою, засвідчуючи тим право українців послуговуватися рідною мовою і в духовній сфері. Саме ця сфера ще з часів Петра I і до антиукраїнських заяв Струве та Плева про те, що українська мова „совершенно непригодна для вираження високих истин Откровения”, боронилася найбільше.

Українська мова, на думку І.Шрага, мала запанувати у всіх сферах суспільного життя. У зверненні Тимчасового Крайового судового комітету до правників і судових діячів (1917р.) Ілля Людвигович закликав колег-юристів усіма засобами сприяти впровадженню в судочинних установах України ведення справ українською мовою, зазначаючи при цьому, що «вживання рідної мови на рідній землі усюди і скрізь – є наше право, і ніяка сила, ніяка влада не може зламати цього права» ...” [Шраг 1997: 33].

Як засновник першої у Чернігові громадської бібліотеки І.Л.Шраг також опікувався тим, щоб, попри заборони, українська книжка надходила до народних читалень, що сприяло і популяризації українських авторів, а відповідно національної тематики, а також розширенню читацької україномовної аудиторії. Відомо також, що І. Шраг матеріально підтримував Товариство ім. Т.Шевченка, Товариство прихильників української науки, літератури, передплачував українську періодику, надсилав гроші для допомоги письменникам, зокрема В.Самійленку, О.Кониському, Є.Тимченку, Б. Грінченку, І.Франкові та ін., виділив кошти на пам'ятник Т.Г. Шевченкові тощо.

Не можна залишити поза увагою і саму мовну практику І.Шрага: його спадок – епістолярний, публіцистичний, науковий - став зразком вироблення „інтелігентної української мови”. Мова творів барвіста, емоційна, пересипана народними фразеологізмами. Водночас листування вражає коректністю висловлювань, багатством форм мовного етикету, підкресленою ввічливістю, а також наявністю форм західноукраїнської мови (падолист, цвітень), що є свідченням зближення східної і західної мови та вироблення норм загальнонаціонального мовного стандарту. Науковий доробок засвідчив легалізацію де-факто української мови як мови наукових творів та фахової юридично-правової мови. Проте цей аспект діяльності визначного українського правника і захисника прав українського народу на рідну мову найменш вивчений і чекає на свого дослідника.

Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської/ За заг.ред. Л.Івшиної.- Видання перше. Бібліотека газети „День”. Пр.АТ „Українська прес-група”, 2013-64с.

І.Л.Шраг. Документи і матеріали// Упорядники: В.М.Шевченко, Т.П.Демченко, В.І.Онищенко.- Чернігів, 1997.- 165 с.

Листи Олександра Кониського до Іллі Шрага: Наукове видання/ Упорядкування; передмова, примітки Т.П.Демченко, О.О. Мисюри._ Чернігів: Просвіта, 2011.-210 с.

Шевельов Ю. Вибрані праці: У 2 кн Кн. І. Мовознавство/ Упорядн. Л. Масенко.- К.:Вид. Дім „Києво-Могилянська академія”, 2008.-583с.